

DIMENSIUNEA EUROPEANĂ A PROTECȚIEI CONSULARE

Lect.univ.dr. Jana MAFTEI
Universitatea "Danubius" din Galați

Rezumat: *Cetățenii europeni se bucură, potrivit legislației comunitare, de protecție diplomatică și consulară. Dreptul la protecție diplomatică și consulară al cetățenilor europeni a fost consacrat de Tratatul de la Maastricht, dezvoltat prin Tratatul de la Amsterdam, inclus în Carta drepturilor fundamentale ale Uniunii Europene. Unul dintre avantajele importante ale cetățeniei europene îl constituie posibilitatea de a beneficia de protecție diplomatică și consulară din partea altui stat membru în momentul aflării sale în afara Uniunii Europene. Protecția consulară comunitară presupune asigurarea asistenței consulare unui cetățean european de către un alt stat membru al Uniunii Europene decât cel de origine, în aceleași condiții ca și propriilor cetățeni. Exercițarea protecției consulare comunitare presupune, însă, îndeplinirea cumulativă a anumitor condiții.*

1. Considerații introductive

Este cunoscut faptul că în zilele noastre s-au înregistrat creșteri importante ale numărului de persoane care călătoresc în statele Uniunii europene sau în țările terțe,¹ fie pentru a face turism, fie pentru afaceri.

În caz de nevoie, ei beneficiază de protecție consulară în baza dreptului internațional public, potrivit reglementărilor Convenției de la Viena din 1963, privind relațiile consulare și ale Convenției de la Viena din 1961, privind relațiile diplomatice, una dintre funcțiile misiunii diplomatice și rațiunea existenței posturilor consulare fiind protejarea intereselor propriilor cetățeni aflați în străinătate.

Nașterea și formarea Comunității europene, arhitectura instituțională, sistemul de drept ce guvernează relațiile comunitare, politicile practicate constituie subiecte ale preocupărilor celor interesați² de aceste problematice. Construirea Europei unite – indiferent de tipul de „Europă” care va fi adoptat³ – și instituirea unei cetățenii europene fac pertinentă întrebarea: care va fi direcția dezvoltării instituției consulare în spațiul european?

2. Protecția consulară europeană

Cetățenii europeni se bucură, potrivit legislației comunitare, de *protecție diplomatică și consulară*. Dreptul la protecție consulară, alături de celelalte drepturi specifice, vin să dea concretețe conceptului de „cetățenie europeană”. Dreptul la protecție diplomatică și consulară a fost consacrat de Tratatul de la Maastricht, dezvoltat prin Tratatul de la Amsterdam, inclus în Carta drepturilor fundamentale ale Uniunii Europene. Angajamentul Uniunii Europene în favoarea drepturilor cetățenilor a fost subliniat în mod solemn în anul 2000, la Nisa, prin proclamarea Cartei Drepturilor

¹Datele furnizate de Institutul Național de Statistică din România precizează, de exemplu, că anul 2007 poate fi caracterizat ca un an cu ritm de creștere deosebit a intrărilor de vizitatori străini la frontieră (6036999 în 2006, 7721741 în 2007). Sosirile din Europa au crescut cu 28,1% față de anul precedent, iar cele din Uniunea Europeană cresc cu 50,2%. Pe țări de proveniență creșterea importantă s-a consemnat la: Bulgaria (+104,9%), Austria(+43,9%), Franța (+42,5%), Italia (+43,1%), Germania (+38,2%), Regatul Unit (+31,1%). Călătoriile românilor în străinătate au crescut cu 23,2% (8.905.764 în 2006, 10.979.756 în 2007).

² **Moroianu Zlătescu, Irina; Demetrescu, Radu C.** – *Prolegomene la un drept instituțional comunitar* - Editura Economică, București, 2003, p. 14

³ **Bibere, Octav** – *Uniunea Europeană: între real și virtual* – Editura All, București, 1999, p. 261; **Tsoukalis, L.** – *Ce fel de Europă?* – Editura All, București, 2005

Fundamentale a Uniunii Europene. Această Cartă a fost elaborată de către o Convenție formată din membri ai parlamentelor naționale și ai Parlamentului European, reprezentanți ai guvernelor statelor membre și un membru al Comisiei Europene. Alcătuită din șase capitole — Demnitatea, Libertățile, Egalitatea, Solidaritatea, Drepturile cetățenilor, Justiția — Carta conține 54 de articole care definesc valorile fundamentale ale Uniunii, precum și drepturile civile, politice, economice și sociale ale cetățenilor europeni. Tratatul de la Lisabona garantează principiile înscrise în Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene⁴ și le conferă forță juridică obligatorie. Carta prevede în articolul 46, intitulat „*Protecția diplomatică și consulară*”, dreptul garantat la articolul 20 din Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene: „*Orice cetățean al Uniunii beneficiază, pe teritoriul unei țări terțe în care statul membru, al cărui resortisant este, nu este reprezentat, de protecția autorităților diplomatice sau consulare ale oricărui stat membru, în aceleași condiții ca și resortisanții aceluși stat*”.

Unul dintre avantajele importante ale cetățeniei europene îl constituie posibilitatea de a beneficia de protecție diplomatică și consulară din partea altui stat membru în momentul aflării sale în afara Uniunii Europene.⁵

Pe teritoriul Uniunii Europene, fiecare stat membru este reprezentat în celelalte state membre, așadar unui cetățean comunitar aflat pe teritoriul altui stat comunitar îi poate fi asigurată protecție consulară de oficiul consular sau reprezentanța diplomatică a țării sale de origine. Nu aceeași situație există în ce privește reprezentarea consulară unui stat membru în afara Uniunii Europene. La ora actuală, toate cele 27 state membre sunt reprezentate numai în trei dintre cele 166 țări terțe: Republica Populară Chineză, Federația Rusă și Statele Unite ale Americii.⁶

În Comunicarea Comisiei către Consiliu, către Parlamentul European, către Comitetul Economic și Social European și către Comitetul Regiunilor din 5.12. 2007 se preciza că lipsa reprezentării a fost accentuată de extinderea Uniunii Europene. 18 sunt țările în care niciun stat membru nu este reprezentat, 17 țări în care numai un stat membru este reprezentat și 11 țările în care două state membre sunt reprezentate. Aceste țări includ un număr de destinații turistice cunoscute pentru cetățenii Uniunii (de ex. Bahamas, Barbados, Madagascar, Maldive și Seychelles). Prezența reprezentanțelor diplomatice și consulare ale statelor membre este deosebit de limitată în America Centrală și Caraibe, Asia Centrală și în Africa Centrală și de Vest. Se estimează că 8,7% din cetățenii UE care călătoresc în afara UE merg în țări terțe unde statele lor membre nu dispun de o reprezentanță consulară sau diplomatică. Pe baza numărului de călătorii efectuate anual de cetățeni ai UE în țări terțe, se estimează că numărul de cetățeni UE „nereprezențați” care călătoresc anual în străinătate este de cel puțin 7 milioane. Se estimează că în jur de 2 milioane de cetățeni europeni trăiesc într-o țară terță în care statul membru al acestora nu este reprezentat.⁷ Datele menționate de Eurobarometru nr. 118 din iulie 2006 arată că jumătate dintre cetățenii Uniunii intenționau să călătorească într-o țară terță în următorii 3 ani, iar în 2006, Consiliul a estimat că cetățenii Uniunii efectuează în jur de 180 milioane de călătorii pe an.

Potrivit art. 8c, orice cetățean al Uniunii beneficiază, pe teritoriul unei țări terțe în care statul membru al cărui resortisant⁸ este nu este reprezentat, de protecție din partea autorităților diplomatice și consulare ale oricărui stat membru, în aceleași condiții ca naționali aceluși stat, iar art. J 10 include în alineatul 1 următoarele: „*Misiunile diplomatice și consulare ale statelor membre și delegațiile Comisiei în state terțe și la conferințele internaționale, precum și reprezentanțele lor pe lângă organizațiile internaționale cooperează pentru a asigura respectarea și implementarea pozițiilor comune și a acțiunilor comune adoptate de Consiliu*”.

⁴<http://eur-ex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ%3AC%3A2007%3A303%3ASOM%3ARO%3AHTML>

⁵ Ghica, Luciana – *România și Uniunea Europeană. O istorie cronologică* – Editura Meronia, București, 2006, p.20

⁶ Documentul 16838/1/06 din 23 martie 2007 al Consiliului privind reprezentarea diplomatică a Președinției în țări terțe, nepublicat (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0767:FIN:RO:HTML>)

Există țări în care România nu are reprezentanțe diplomatice sau posturi consulare, precum: Nepal, Myanmar sau Trinidad-Tobago, Saint Kitts and Nevis, Palau, Kiribati sau Brunei.

⁷<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0767:FIN:RO:HTML>

⁸ Pentru definiția acestui termen a se vedea Alexandrescu, Cristian; Bărbulescu, Octavian; Fotino, Nicolae; Iosipescu, Adrian – *Mic dicționar diplomatic român* – Editura Politică, București, 1967, p.273

În doctrină aceste prevederi au fost interpretate în sensul că nu ar viza o protecție diplomatică sau consulară europeană care să permită o substituție sau un adaos la protecția exercitată de fiecare stat membru a protecției asigurate de Comunitate sau de Uniune, chiar dacă s-ar fi vrut, deoarece o protecție prin Uniune nu este posibilă, întrucât aceasta nu are personalitate internațională; în același timp, formularea aceasta nu s-ar referi nici la o protecție comună, a cărei exercitare, subsidiară sau complementară, ar fi putut fi încredințată colectivității statelor membre⁹.

Chiar dacă articolul J 10 din Tratatul de la Amsterdam stipulează cooperarea statelor în acest domeniu, misiunile diplomatice și consulare ale statelor membre, delegațiile Comisiei în terțe țări și la conferințele internaționale având obligația de a-și concerta acțiunile, considerăm că se are în vedere numai ca reprezentanții Comunității și ai statelor membre să contribuie la punerea în aplicare a dispozițiilor pe care le menționează articolul 8 din Tratatul de la Maastricht („*Ele își intensifică cooperarea procedând la schimburi de informații, la realizarea de evaluări comune și contribuind la aplicarea dispozițiilor articolului 8c din Tratatul instituind Comunitatea Europeană*” – Articolul J 10 alineatul 2).

Protecția diplomatică și consulară acordată cetățenilor Uniunii Europene constă, de fapt, numai într-o aplicare a dispozițiilor art.8 din Convenția de la Viena din 1963 privitoare la relațiile consulare („*După notificarea corespunzătoare către statul de reședință și afară de cazul când acesta nu se opune, un post consular al statului trimițător poate exercita funcții consulare în statul de reședință în numele unui stat terț*”), prin intermediul unei proceduri interstatale comunitare, cu menținerea, însă, deocamdată, a preeminenței dreptului statelor membre privite individual în exercitarea acestei funcții pentru că „...*Cetățenia Uniunii completează, dar nu înlocuiește cetățenia națională*”. Această concluzie se impune și prin faptul că se cere, totodată, și acordul statului terț respectiv.

Condițiile exercitării protecției consulare comunitare ar fi, așadar, următoarele:

- a) persoana care necesită protecție consulară să posede cetățenia unui stat membru al Uniunii Europene;
- b) persoana respectivă să se afle pe teritoriul unui stat terț, un stat care să nu facă parte din Uniunea Europeană;
- c) absența protecției naționale în statul care nu este membru al Uniunii Europene, adică pe teritoriul statului în care se află cetățeanul european care necesită asistență consulară, statul său de origine nu dispune de reprezentare accesibilă permanent și nici nu există un consul onorific competent să acorde protecție;
- d) existența pe teritoriul statului respectiv a reprezentanței diplomatice sau a postului consular aparținând unui alt stat membru al Uniunii Europene.

Protecția consulară comunitară presupune asigurarea asistenței consulare unui cetățean european de către un alt stat membru al Uniunii Europene decât cel de origine, în aceleași condiții ca și propriilor cetățeni. În acest mod se face aplicarea unui alt principiu de drept comunitar: principiul egalității de tratament și nediscriminării pe criterii de naționalitate.¹⁰

Decizia nr. 95/553/CE din 19 decembrie 1995¹¹ a reprezentanților guvernelor statelor membre reuniți în Consiliu prevede că fiecare cetățean al Uniunii Europene beneficiază de protecție consulară din partea reprezentanței diplomatice sau consulare a unui stat membru, dacă pe teritoriul unde se află nu există nici o reprezentanță permanentă accesibilă, nici consul onorific accesibil și competent din partea statului membru propriu sau al altui stat care îl reprezintă în mod permanent. Reprezentanții diplomați și consulari solicitați au obligația să dea curs cererii de protecție făcute de persoana interesată, dacă s-a stabilit că aceasta posedă cetățenia unui stat membru al Uniunii europene. Dovada cetățeniei se va face cu pașaportul sau cartea de identitate. În caz de furt sau pierdere a acestor documente, ambasada sau consulatul poate accepta o altă dovadă a cetățeniei.

⁹ Munteanu, Roxana – *Drept european. Evoluție. Instituții. Ordine juridică* - Editura Oscar Print, București, 1996, p.140

¹⁰ Art. 12 din Tratatul care instituie Comunitățile Europene

¹¹ Publicată în Jurnalul Oficial al Comunităților Europene nr. L 314/73 din 28 decembrie 1995, pp.73-76

Reprezentanța diplomatică sau consulară care acordă protecție trebuie să trateze solicitantul ca pe un resortisant al statului pe care îl reprezintă¹². Protecția acoperă în mod obligatoriu:

- asistența în caz de deces,
- asistența în caz de accident sau boală gravă,
- asistența în caz de arestare sau detenție,
- asistența acordată victimelor unor violențe,
- ajutorul și repatrierea cetățenilor Uniunii aflați în dificultate.

Această listă nu este exhaustivă. Reprezentanții diplomatici și consulari ai statelor membre ale Uniunii vor putea acorda asistență și în alte cazuri cetățenilor europeni pentru că decizia menționată mai sus prevede că „*orice alt tip de ajutor poate fi acordat cetățenilor care fac cerere în acest sens*”.

Pentru a furniza asistență, reprezentanțele diplomatice și oficiile consulare vor colabora cu autoritățile competente din respectivul stat membru al Uniunii Europene.

Preocuparea continuă a Uniunii Europene în ce privește protecția consulară (și diplomatică) a cetățenilor europeni este ilustrată și de publicarea de către Comisia Europeană în anul 2006, la 28 noiembrie, a unei *Cărți verzi privind protecția diplomatică și consulară a cetățenilor Uniunii în țările terțe*, prin care se propuneau o serie de măsuri în această privință, lansându-se, totodată, un larg proces de consultare publică. Răspunsul la Cartea verde a indicat un interes considerabil pentru acest aspect.¹³

Societatea civilă, instituțiile europene și respondenții individuali s-au exprimat în favoarea unei stimulări mai mari acordate articolului 20 TCE ca o expresie tangibilă a cetățeniei Uniunii. Numeroase state membre au făcut apel la prudență și au reamintit că acestea au înainte de toate responsabilitatea de a garanta protecția propriilor lor cetățeni.

„Inițiativa Europeă”¹⁴, de exemplu, o asociație constituită în 1958 și reorganizată în 2000, având ca obiectiv realizarea unei Europe Unite și federale și diversitatea lingvistică, a primit favorabil inițiativa Comisiei de a deschide o dezbatere cu societatea civilă și cetățenii și cetățenele europeni de toate limbile, împărțând punctul de vedere al Comisiei în favoarea unei diseminări mai importante pentru cunoașterea drepturilor cetățenilor în materie de protecție diplomatică și consulară. S-a apreciat, astfel, că inserarea în textul articolului 20 al Tratatului CE în orice pașaport național este o idee excelentă, pentru că pașaportul este un „vector excelent de informație”. Într-o pagină imediat după datele personale ale titularului ar trebui să fie posibil a se insera: în limba națională și cel puțin în alte două limbi ale UE, textul art.20 primul paragraf al Tratatului instituind Comunitățile europene. Inițiativa Europeană sugerează reproducerea acestui articol respectându-se versiunea revizuită a art.46 din Carta Drepturilor Fundamentale a UE, considerându-se că, în fapt, art.46 al Cartei (contrar art.20 al Tratatului CE) pune în valoare, în versiunile lingvistice ce admit masculinul și femininul (italiană, spaniolă, portugheză, germană etc.) – de asemenea, că protecția diplomatică și consulară este un drept fundamental al „*oricărui cetățean*” și „*oricărei cetățene*”. Inserarea unui al doilea paragraf articolului 20 al Tratatului CE: „*Statele Membre stabilesc între ele regulile necesare... și angajează negocierile internaționale necesare...*” în paginile pașaportului pare superfluă. Versiunile lingvistice ale art.20 a Tratatului CE confirmă că este vorba de un drept care include în același timp „*protecția diplomatică*” și „*protecția consulară*”: versiunea lingvistică germană (*konsularischer und diplomatischer*), versiunea poloneză și versiunea în limba cehă sunt printre cele care redau în mod vizibil includerea „*protecției diplomatice*” în articolul 20 al tratatului CE.¹⁵

La nivel local, este importantă implicarea autorităților locale din cadrul UE în campaniile de informare pe care Comisia le-ar putea organiza: broșuri, afișe, panouri pentru a reaminti că europenii sunt cetățeni ai Uniunii și chiar dacă ei călătoresc în afara Uniunii.

În legătură cu propunerile Comisiei Europene trebuie reținut, însă că, așa cum remarca și profesorul Bruno Nascimbene¹⁶, de la Institutul de Drept Internațional al Universității de Studii din

¹² **Ținca, Ovidiu** – *Drept comunitar material* – Editura Lumina Lex, București, 2003, p.80

¹³ Pentru detalii privind răspunsurile la Cartea verde a se consulta adresa: http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/news_consulting_public_en.htm

¹⁴ <http://www.iniziativaeuropea.org/>

¹⁵ http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/consular_protection/contributions/contribution_iniziativa_europea_fr.pdf

¹⁶ http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/consular_protection/contributions/contribution_academics_nascimbene_en.pdf

Milano, în această Carte Verde nu este inclusă o definiție a protecției diplomatice și consulare. Dreptul la protecție diplomatică și consulară al cetățeanului european este un drept fundamental, înscris ca atare în art.46 al Cartei UE privind drepturile fundamentale, precizând că „*aceasta este valoarea adăugată a art.20 al TCE*”, cele două convenții internaționale¹⁷ fiind limitate în a recunoaște relațiile inter-statale și sunt „tăcute” în materie de drepturile individuale la protecție diplomatică și consulară, păstrând „liniștea” în legătură cu drepturile justițiabile ale cetățenilor. De asemenea, nu se menționează ce cale de atac eficientă ar trebui să folosească cetățenii în situația în care le este refuzat dreptul la protecție diplomatică și consulară.

În legătură cu *Cartea Verde privind protecția diplomatică și consulară a cetățenilor Uniunii în țările terțe*, Comitetul Economic și Social European (CESE) a adoptat un aviz în cea de-a 434-a sesiune plenară, care a avut loc la 14-15 martie 2007.¹⁸

Subliniind importanța crescândă a protecției cetățenilor Uniunii Europene, date fiind atât creșterea semnificativă a numărului de resortisanți comunitari care călătoresc în țările terțe, cât și absența reprezentanțelor diplomatice ale mai multor state membre în unele țări terțe, în concluziile CESE se apreciază ca pozitive propunerile Comisiei referitoare la:

- necesitatea de a informa mai bine cetățenii cu privire la dreptul lor la protecție diplomatică și consulară și nevoia de implicare a organizațiilor societății civile în activitățile de informare organizate de UE și statele membre;
- recomandarea ca toate măsurile privind dreptul la protecție diplomatică și consulară să nu fie publicate doar în Jurnalul Oficial, ci și difuzate în mass-media din toate statele membre și integrate în strategia de comunicare a Comisiei;
- uniformizarea sferei și a bazei juridice a protecției consulare acordate de diferitele state membre în țările terțe și necesitatea urgentării acestui proces, dacă este cazul printr-o armonizare a dispozițiilor naționale;
- extinderea protecției cetățeanului european asupra membrilor familiei acestuia care au naționalitatea unui stat terț;
- simplificarea procedurii de acordare a asistenței financiare.

3. Concluzii

Uniunea Europeană reprezintă o entitate politică aflată în plin proces de democratizare. Cetățenia europeană stă la baza recunoașterii și garantării pentru cetățenii europeni a unor drepturi precum cel de a locui în orice stat comunitar și de a circula liber pe întreg teritoriul Uniunii, dreptul de petiționare, dreptul de protecție diplomatică și consulară, dreptul de vot și de a fi eligibil în alegerile municipale și europene¹⁹. Crearea Uniunii Europene și, apoi, instituirea unei cetățenii europene a oferit o nouă dimensiune protecției consulare.

Procesul de extindere,²⁰ care a inclus și România în marea familie europeană, definitivarea drumului constituirii Uniunii Europene ar putea, de asemenea, evidenția noi aspecte ale activității consulare în cadrul acesteia, necesitând o cercetare mai aprofundată perspectivei de a crea un cadru legal corespunzător, în interesul statelor și al cetățenilor lor. În cadrul Uniunii s-ar putea ajunge la un acord referitor la cetățenia europeană și mecanismele de garantare ale acesteia, care să facă redundante consulatele statelor membre, iar în afara acesteia să se permită înființarea unor consulate comunitare, care să înlocuiască multitudinea de consulate naționale. Acest fapt ar contribui la realizarea unor economii considerabile și, în același timp ar aduce și un plus de eficiență.²¹

Putem conchide, deci, că instituția reprezentării consulare își manifestă necesitatea în plan european în condițiile actuale, iar existența unui viitor stat federal Europa nu o exclude, deoarece

¹⁷ Convenția de la Viena din 1961, privind relațiile diplomatice și Convenția de la Viena din 1963, privind relațiile consulare

¹⁸ Avizul a fost adoptat cu 170 voturi pentru, 0 voturi împotriva și o abținere.

¹⁹ **Moroianu-Zlătescu, Irina; Demetrescu, Radu C.** – *Drept instituțional european și politici comunitare* – Casa Editorială „Calistrat Hogaș”, 2001, p.145-146

²⁰ Europa este o construcție în permanentă mișcare, granițe noi se desenează – **Alomar, Bruno; Daziano, Sébastien; Garat, Christophe** – *Grandes questions européennes* – Editura Sedes, Paris, 2007, p.11 și urm; **Geremek, Bronislaw; Picht, Robert** (coord.) – *Visions d'Europe* – Editura Odile Jacob, Paris, 2007, p.249 și urm.; **du Réau, Elisabeth** (coord.) – *L'élargissement de l'Union Européenne* – Presses de la Sorbonne Nouvelle, Paris, 2003

²¹ **Riordan, Shaun** – *Noua diplomație* – Editura Antet XX Press, 2004, p.107;

interesele consulare ale cetățenilor europeni vor trebui ocrotite în raporturile Europei cu celelalte state ale lumii.

Desigur că edificiul european nu a fost definitivat, anii ce vor urma înscriind noi coordonate ale termenilor de libertate, democrație, respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului. Cele peste cinci decenii de construcție europeană au marcat profund istoria continentului nostru, au schimbat mentalitatea locuitorilor săi, au modificat echilibrele puterii în acest spațiu geopolitic.²² Prin conștientizarea faptului că progresul economic și social este condiționat de unirea eforturilor, guvernele statelor membre au creat cadrul instituțional de valorizare a dimensiunilor democrației la nivel suprastatal. Uniunea Europeană, la originile sale un proiect politic federal,²³ „este o organizație europeană printre altele: Alianța Atlantică, Consiliul Europei, OSCE. Dintre aceste organizații, UE este cea mai dezvoltată și cea mai ambițioasă, visând să fie mai mult decât o alianță sau un spațiu de reguli...Europa rămâne o aventură deschisă, putând la fel de bine să plămădească o federație europeană sau să vireze scurt în altă direcție.”²⁴

BIBLIOGRAFIE:

1. Alexandrescu, Cristian; Bărbulescu, Octavian; Fotino, Nicolae; Iosipescu, Adrian – *Mic dicționar diplomatic român* – București, Editura Politică, 1967;
2. Alomar, Bruno; Daziano, Sébastien; Garat, Christophe – *Grandes questions européennes* – Paris, Ed. Sedes, 2007
3. Bibere, Octav – *Uniunea Europeană: între real și virtual* – București, Editura All, 1999;
4. Constantin, Valentin – *Doctrină și jurisprudență internațională* – Timișoara, Editura Universității de Vest, 2004;
5. Geremek, Bronislaw; Picht, Robert (coord.)– *Visions d'Europe* – Paris, Ed. Odile Jacob, 2007;
6. Ghica, Luciana – *România și Uniunea Europeană. O istorie cronologică* – București, Editura Meronia, 2006, p. 20
7. Ivan, Adrian Liviu – *Statele Unite ale Europei* – București, Institutul European, 2007;
8. Moroianu-Zlătescu, Irina; Demetrescu, Radu C. – *Drept instituțional european și politici comunitare* – Casa Editorială „Calistrat Hogaș”, 2001;
9. Moroianu Zlătescu, Irina; Demetrescu, Radu C. – *Prolegomene la un drept instituțional comunitar* - București, Editura Economică, 2003;
10. Munteanu, Roxana – *Drept european. Evoluție. Instituții. Ordine juridică* – București, Editura Oscar Print, 1996;
11. du Réau, Elisabeth (coord.) – *L'élargissement de l'Union Européenne* – Paris, Presses de la Sorbonne Nouvelle, 2003;
12. Riordan, Shaun – *Noua diplomație* – Editura Antet XX Press, 2004;
13. Savu, Dana-Victoria – *Libertăți fundamentale și cetățenești în Uniunea Europeană* – București, Editura ASE, 2007;
14. Tsoukalis, L. – *Ce fel de Europă?* – București, Editura All, 2005;
15. Ținca, Ovidiu – *Drept comunitar material* – București, Editura Lumina Lex, 2003;
16. http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/news_consulting_public_en.htm;
17. <http://www.iniziativaeuropea.org/>;
18. http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/consular_protection/contributions/contribution_iniziativa_europea_fr.pdf;
19. http://ec.europa.eu/justice_home/news/consulting_public/consular_protection/contributions/contribution_academcs_nascimbene_en.pdf;
20. [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0767:FIN:RO:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0767:FIN:RO:HTML;);
21. [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0767:FIN:RO:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0767:FIN:RO:HTML;);
22. <http://eur-ex.europa.eu/JOhtml.do?uri=OJ%3AC%3A2007%3A303%3ASOM%3ARO%3AHTML>.

²²Savu, Dana-Victoria – *Libertăți fundamentale și cetățenești în Uniunea Europeană* – Editura ASE, București, 2007, p.94

²³Constantin, Valentin – *Doctrină și jurisprudență internațională* – Editura Universității de Vest, Timișoara, 2004, p.55

²⁴Defarges, Philippe Moreau apud Ivan, Adrian Liviu – *Statele Unite ale Europei* – Institutul European, București, 2007p.239